

در کتابخانه موزه بریتانیا يك نسخه خطی وجود دارد كه از كاروانسرایهای دوره صفوی در اصفهان گشتگو می كند . این نسخه خطی به صورت طوماری به اندازه ۲۷۵×۲۴ سانتیمتر است كه تحت شماره ۲۰۹۴ در كتابخانه موزه بریتانیا به ثبت رسیده است . در این نسخه خطی در حدود ۴۰ كاروانسرا نام برده شده كه توسط شاه عباس بزرگ و جانشینان و بستگان او ساخته شده است . گرچه اسامی بعضی از این كاروانسراها در سفرنامه سیاحانی چون شاردن و تاورنیه هم آمده است ولی از آن نظر كه اطلاعاتی در مورد اجناس عرضه شده در هریك از كاروانسراها و خرید و فروش كالاها میدهد حائز اهمیت تاریخی است .

این نسخه خطی كه بدون شك یکی از جالبترین منابع مستند درباره كاروانسراها بشمار میرود بخط شكسته نستعلیق نوشته شده و نام كاتب آن در متن دیده نمیشود ولی احتمالاً در اواخر دوره صفوی كتابت شده است .

مؤلف: يك نسخه خطی موزه بریتانیا

كاروانسراهای میدان نقش جهان و بازار اصفهان

محمد دیوسف کیانی

● در دانستن كاروانسرای اصفهان :

كاروانسرای شاه كه در چهار سوی قیصریه است در برابر ضرابخانه و آن كاروانسرا را شاه عباس بزرگ ساخته است و در آن كاروانسرا تیمچه كوچك به معنی كاروانسرای كوچك نزدیک به صد حجره بالا و پایین دارد و در آن كاروانسرا سوداگران بسیار می آیند و می باشند مثل سوداگران تبریز و اردبیل و در آنجا بالاخانه ها است كه اكثر " زرگر ، میناتراش و حكاك كه جواهرات می تراشند و متاع تبریز و اردبیل از گلیم و شال و جاجیم در آنجا خرید و فروخت می شود و دیگر سوداگران اصفهان كه در آن كاروانسرا حجره دارند از هر جنس متاع كه می خواهی در آنجا هست و ملكالتجار در آن كاروانسرا می نشینند و تیمچه میان كاروانسرا اكثر هندوی مالدار می باشند و در آن كاروانسرا دار هر شب با سه چهار آدم كشيك می دادند .

كاروانسرای طویله :

كه در پهلوی كاروانسرای شاه است و در آن كاروانسرا بیشتر هندو می باشند و بیشتر هندو كه در آن كاروانسرا هستند پارچه فروشند از هر جنس پارچه كه از هند می آید ایشان خرید و فروخت می كنند و این كاروانسرا دو در دارد یكدر به قیصریه می رود يك در دیگر به بازار جیت فروشان .

كاروانسرای محبت علی بیك الله :

كه مشهور است به كاروانسرای الله بیك و در آن كاروانسرا زرگران و جواهر فروشان و مروارید فروشان می باشند و در فصل بهار و وقت گل سرخ و گل زرد در آن كاروانسرا خرید و فروخت می شود و مروارید را در آن كاروانسرا جماعت مروارید فروشان سوراخ می كنند و در زمان شاه عباس بزرگ هر متاع كه از هندوستان می آید از منديل و پارچه های

کاروان سندی شونی باقی در نزدیکی پای منار مکه است در آن کاروانسرا هندوای نالداریند
 و نیز کاروانسرا که در مساعی میخواند و بهر شهر نایک میخواندند

کاروان سندی در نزدیکی که در پای منار مکه است در آنجا کاروانسرا چیت کران کاروانی هستند

کاروانسرای خارجی باغی در زیر کاروانسرای ژوئینان است در آن کاروانسرای خارجی
 است و اگر آن جبهه و پیش از در آن مساعی خود را می آید از آن و نیز میخواندند و مساعی بسیار خوب

بنام و زنجیر شک و قتل و دار چینی و قتل در دناست و این دقت است

و نیز اگر آن بودی شیراز از طرف که می آید در کاروانسرای خارجی باغی

مسکن و چشمه مسکن میخواندند و مساعی خود را می آید از آن و نیز میخواندند و مساعی بسیار خوب

نماندند و از آن مساعی که در کاروانسرای آن میخواندند و دیگر میخواندند و در کاروان

سرای خارجی باغی میخواندند و مساعی خود را می آید از آن و نیز میخواندند و مساعی بسیار خوب

کاروانسرای اردشاهی بنام کاروانسرای اردشاهی دیگر کاروانسرای اردشاهی

که مثالی دیگر باقی است و جادو که زمان در آن کاروانسرا میخواندند و مساعی بسیار خوب

تفه

نمونه‌ای از نسخه خطی کتابخانه موزه بریتانیا

کاروانسرای انار فروشان :

هر متاعی که از اردستان می آید مثل انار و رب انار که
 از شهر اردستان می آید در آن کاروانسرا فرود می آورند و
 آن کاروانسرا، کاروانسرای انار فروشان مشهور است و در آن

خوب در آن کاروانسرا فرود می آید و حالا زرگر و جواهر فروش
 در آن کاروانسرا که نزدیک پنجاه حجره بالا و پایین دارد
 هستند و حجره‌های بالا هندویان می نشینند که اکثرا "بزاز
 و پارچه فروشند."

کاروانسرای آنار دشتان بهر حشمتی که از دشتان می آید مثل انار و رب انار
که از دشتان می آید در آن کاروانسرا فروخته و از آن کاروانسرا کاروانسرای آنار دشتان
فرستاده و در آن کاروانسرا بهر دشتان که از دشتان می آید بهر حشمتی که از دشتان
دستگاه آن کاروانسرا بهر دشتان که از دشتان

کاروانسرای آنار دشتان که در پهلوی کاروانسرای آنار دشتان بهر حشمتی که از دشتان
می آید در آن کاروانسرا فروخته و از آن کاروانسرا کاروانسرای آنار دشتان
فرستاده و در آن کاروانسرا بهر دشتان که از دشتان می آید بهر حشمتی که از دشتان
دستگاه آن کاروانسرا بهر دشتان که از دشتان

نمونه ای دیگر از نسخه خطی

خانه انگلیس واقع است و متاعی که در آن کاروانسرا فرود
می آید برنج قزوین و نیلوفر برنج که از مازندران می آورند .
متاع کرمان و متاع ابرقوه و کاسه و پیاله و نعلبکی کار مشهد
در آن کاروانسرا خرید و فروخت می شود دیگر متاعی که در
آن کاروانسرا محمود بیگ فرود می آید متاع ازبکهاست که
متاع ایشان مشک و کاغذ سمرقند است .

کاروانسرای کله پزان :

بالا تر از کاروانسرای محمود بیگ و نزدیک مسجد جارچی باشی
است آنرا کاروانسرای کله پزان می گویند که بیش از این کله پزان
در آن کاروانسرا بودند حالا هر متاعی که از گیلان می آید
در آن کاروانسرا فرود می آورند مثل ماهی دست پیچ و ماهی

کاروانسرا بغیر از انار و شیر انار چیز دیگری خرید و فروخت
نمی شود و متاع آن کاروانسرا انار رب و رب انار است .

کاروانسرای عربان :

که در پهلوی کاروانسرای انار فروشان است هر متاعی
که از بغداد می آید در آن کاروانسرا فرود می آید و هر
متاعی که از بحرین می آید و متاع بغداد کتان و کفش بغدادی
و عبا و دكدکی که بر پشت اسب می اندازند و جانماز و غیره
در آن کاروانسرا خرید و فروخت می شود .

کاروانسرای محمود بیگ :

که در برابر کاروانسرای انار فروشان است و در پشت

که غیر از کاروانسرای انارفروشان است و در این کاروانسرا
مقال و کرباس، آستر و چادر زنان خرید و فروش می شود.

کاروانسرائی که در گودال نیماورد ساخته شده است :

در آن کاروانسرا مردم قم و سوداگران قم بار می اندازند
و متاع ایشان صابون قم و کرباس قم می باشد و آن کاروانسرا
را مادر شاه صفی ساخت و مردم که از کاشان و ده کاشان که
از آن بیدگل گویند و سوداگران نطنز و ده میلا کرد از
خشکه بار مثل مویز و کشمش سرخ و آلو و قالی کار محلات
در آن کاروانسرا می باشد.

کاروانسرای مهابادیان :

مهاباد دهیست که از دههای کاشان و در آن ده همه
مردم کرباس می یافند و متاع مردم مهاباد کرباس و آستر
مهابادی و زردآلوی خشک که از مهاباد می آورند و بالاتر از
آن کاروانسرای مردارکشان است.

کاروانسرای مردارکشان :

به این معنی است که هر جا اسب یا شتری می میرد جماعتی
هستند که ایشان را مردارکش گویند مثل اسب و الاغ مرده

سرخ و نارنج و تفصیله که مردم قبا می کنند و متاع کاروانسرای
کلهپزان همین است که مذکور شد.

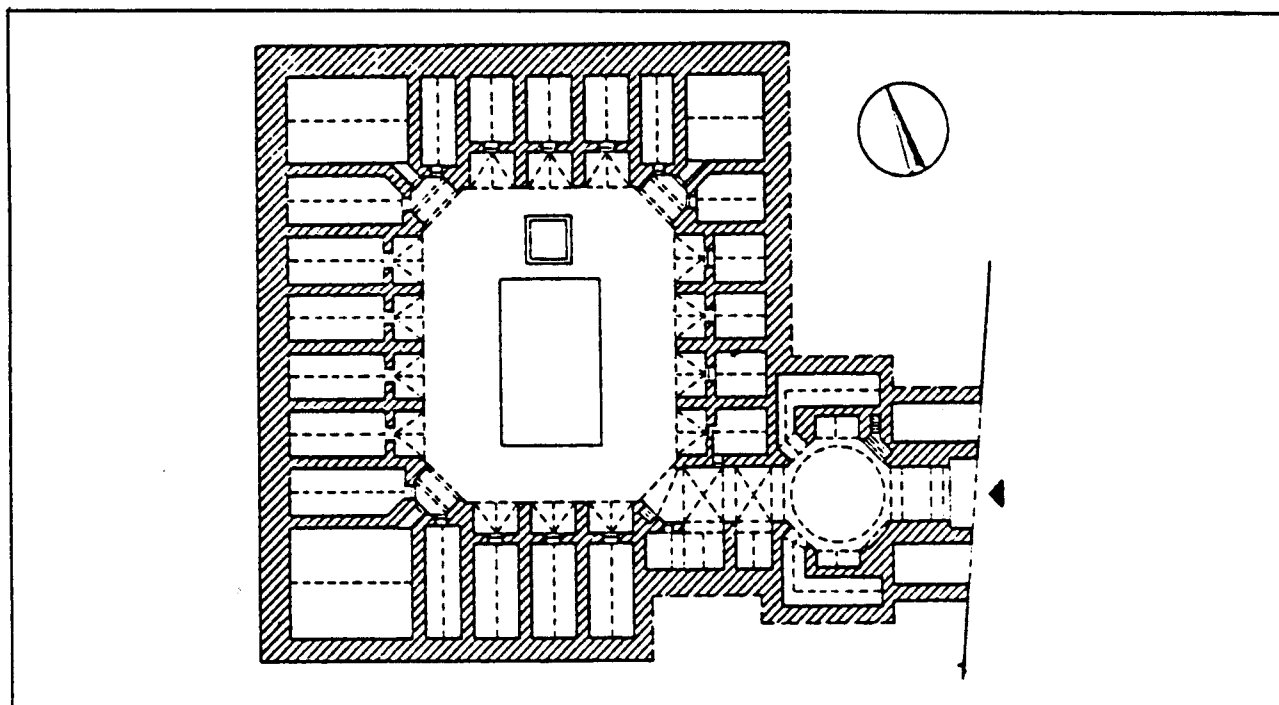
کاروانسرای قزوینیان :

که نزدیک مسجد جارچی باشی است و در آن کاروانسرا
متاع قزوین مثل قصب کار قزوین و زیردامنی نقش کار قزوین که
زنان می پوشند در آنجا خرید و فروخت می شود و آن کاروانسرا
مشهور است به کاروانسرای قزوینیان.

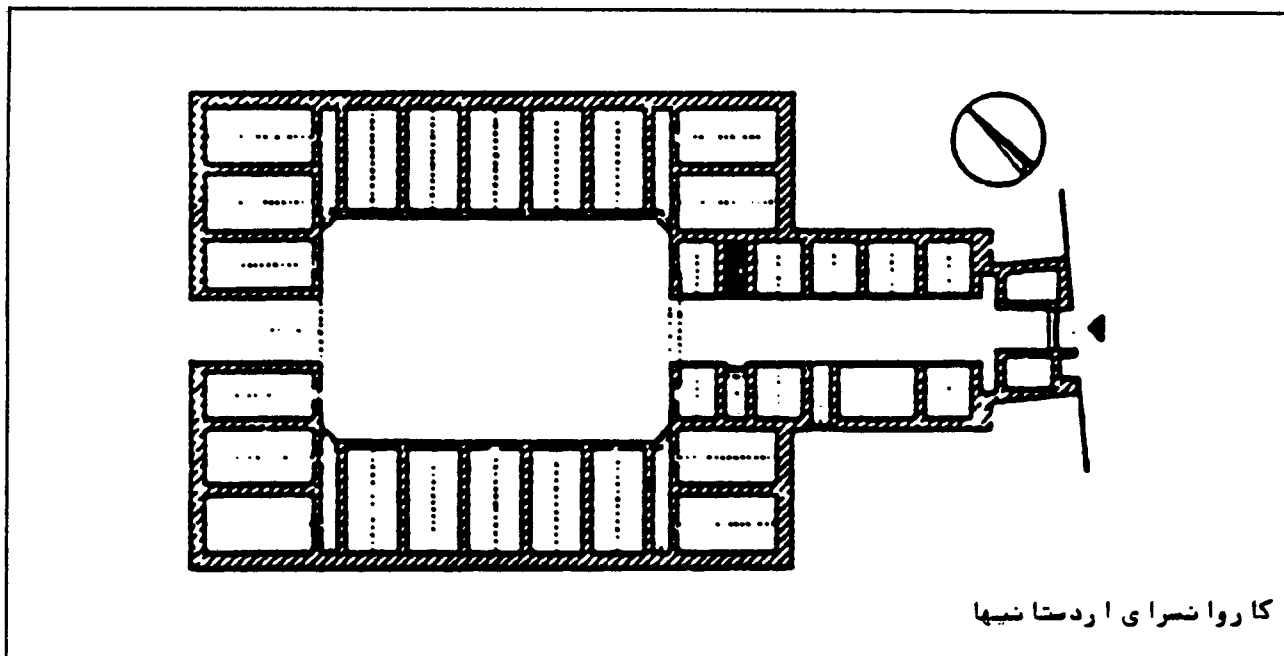
کاروانسرای جارچی باشی :

در برابر کاروانسرای قزوینیان است و در کاروانسرای
جارچی باشی سوداگران جهود شیرازی در آنجا متاع خود
را می اندازند و می فروشند و متاع شیراز چوب بغم و زنجبیل
خشک و فلفل و دارچین و هل و قهوه است و سوداگران یهودی
شیرازی که از هر طرف می آیند در کاروانسرای جارچی باشی
ساکن می شوند و متاع خود را می فروشند و به کاروانسرای
دیگر نمی توانند فرود آیند این دستورالعمل را شاه عباس
بزرگ گذاشته است.

کاروانسرای اردستانیها :

کاروانسرای خوانساریها

بزرگ و قدیمی است پیش از زمان شاه عباس مردی بود زهره‌مار سلطان ارشلو که در آنجا مثل شاه بود و بی حساب بسیار می‌کرد شاه عباس بزرگ او را کشت.

کاروانسرای باواناتیان :

که به کاروانسرای میرزا هدایت مشهور است کاروانسرائیست بزرگ که متاع شیراز و باوانات در آن فرود می‌آید متاع شیراز شیشه قلیان و قراچه شیرازی و خرما و آب لیمو و عرق بهارنارنج و لیمو و رطب یعنی خرماهای تازه و متاع باوانات کشمش سبز و مویز سیاه و خرماهای سیاه که خرماهای شاهانی گویند و روغن و دوشاب و باوانات دهی است از دهات شیراز.

کاروانسرای بازار عربان :

در نزدیک میدان کهنه است و در آن کاروانسرا مردم محلات فرود می‌آیند و متاع محلات خان و خوانچه نقاشی است و قالی کار محلات در آنجا خرید و فروش می‌شود و مردم جوشقان که قالی‌بافند در آنجا هستند.

کاروانسرای بوریابافان :

که در طرف محله کلبار (?) است (در آن کاروانسرا بوریاباف می‌باشند در اصفهان بغیر از آن کاروانسرا هیچ کاروانسرائی بوریاباف نیست و هر بوریایی که در مسجدها

را پوست می‌کنند و پوست آنهارا می‌فروشند و گوشت و استخوان مردارها را در صحرای دره گبران بار الاغ کرده در هزار دره می‌اندازند که کلاغان جمع شوند و شاه اگر دماغ داشته باشد به‌شکار برود و مردارکشان شتر یا اسبی که زخم‌دار باشد و از کار افتاده باشد می‌خرند و می‌کشند و گوشت آنرا درویشان می‌خرند.

کاروانسرای نطنزیان :

مردم نطنز و سوداگران نطنز در آن کاروانسرا فرود می‌آیند و آن کاروانسرا را میرا سمعیل قهوه‌چی در زمان شاه عباس بزرگ ساخته است متاع سوداگران آن کاروانسرا مویز خشک و سنجد خشک کرباس و متقال نطنزی است.

کاروانسرای ساغرچیان :

واقع است در بازار کفش‌دوزان، ساغرچیان پوست الاغ و پوست اسب را ساغری می‌سازند دیگر پوستی ساغری نمی‌شود الا پوست اسب و الاغ و هر رنگ که می‌خواهند رنگ می‌کنند مثل سرخ و سبز و زرد و نارنجی.

کاروانسرای عباسی :

که در قرب و نزدیک میدان کهنه واقع است و در آن کاروانسرا مردم ... می‌باشند و کرباس می‌بافند و کاروانسرای

و حمام‌ها می‌اندازند در آن کاروانسرا است.

● در معرفت کاروانسراهائی که در میدان شاه است —

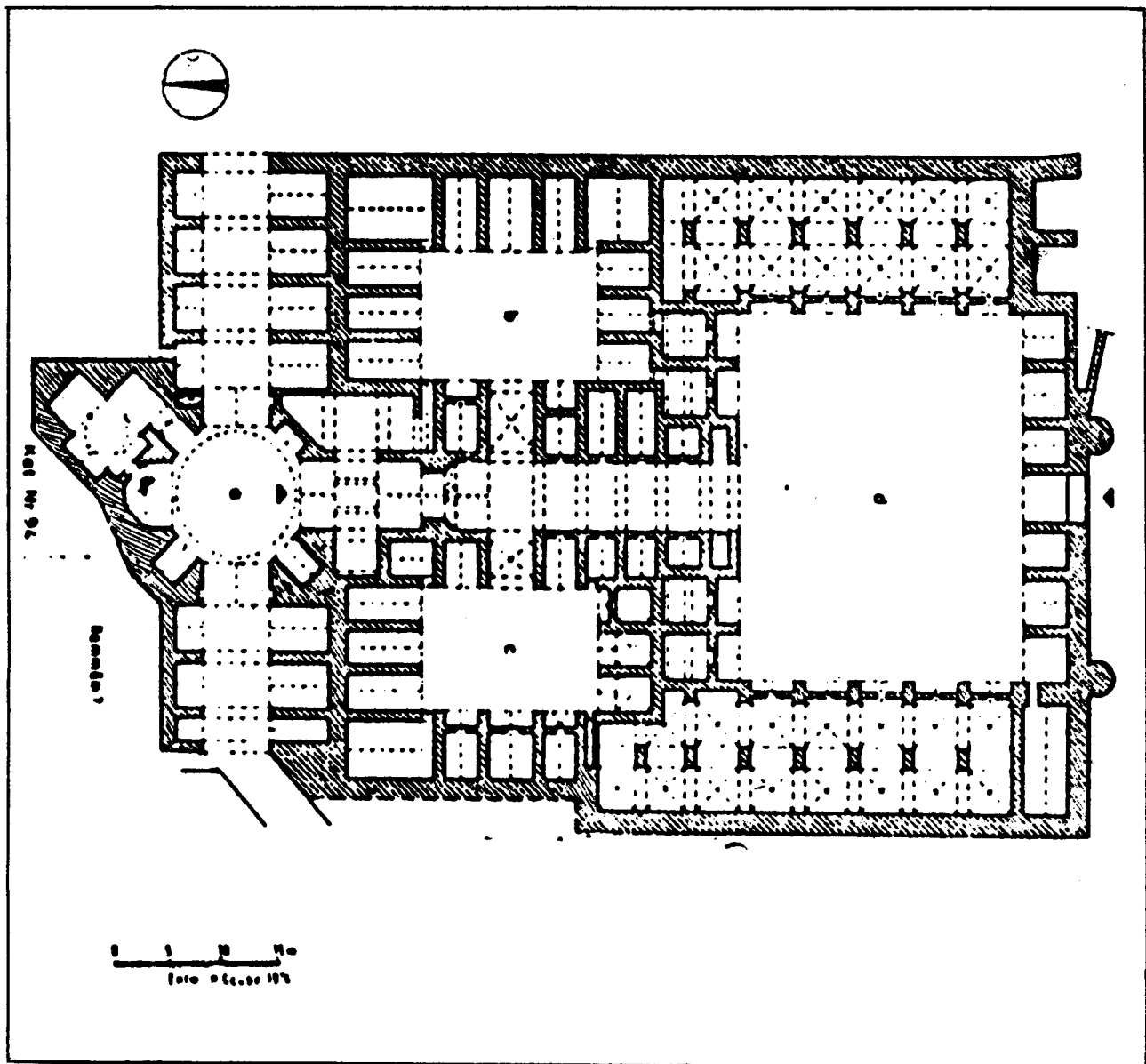
کاروانسرای مقصود عصار:

مقصود عصار مردی بود صاحب مال و شاه عباس بزرگ او را پدر گفته بود مقصود عصار قریب بده دوازده دکان و کاروانسرا داشت که حالا همه خراب شده این کاروانسرا را مقصود عصار از مال خود ساخت و پیشکش شاه عباس بزرگ

کرد. در اصفهان به‌خوبی این کاروانسرا نیست بلکه در همه ایران مانند ندارد و این کاروانسرا واقع است در نزدیک میدان شاه و در حجره‌های آن سوداگران لار و هرمز... و بهبهان و نیریز می‌باشند و متاع مردم آن قهوه و تنباکو، جوز، میخک و زنجبیل و هلیله می‌باشد شاه عباس آن کاروانسرا را به‌دختر خود بخشید و المال پادشاهی شده است.

کاروانسرای جده:

که دو در دارد که یک درش از طرف میدان است و یک‌درش در طرف چهار سوی بازار ساروتقی که به‌طرف دفترخانه

کاروانسرای هندوها

می‌رود و دری که رو به میدان است جماعت لندره‌فروشان و لندره‌دوزان از ارمنی و مسلمان دکان دارند و در دو طرف چهارسوق تیمچه ساخته‌اند که آرامنه حلب در آن تیمچه می‌باشند جققه - جقه - شیشه و مروارید کار حلب در آن تیمچه می‌باشد .

دو تیمچه در برابر یکدیگر است در آن تیمچه‌ها جماعتی صدیقیان که از هند سوداگرند می‌باشند و این صدیقیان سنی هند هستند و مالداران هند در آنجا فرود می‌آیند . هر متاعی که از راه بندرعباس می‌آید در آنجا فرود می‌آید و آن کاروانسرا در زمان وزارت ساروتقی ساخته شده است و متاع سوداگران هند مثل نبات - نیل - منديل و چیت قلمکار در آن کاروانسرا خرید و فروش می‌شود .

کاروانسرای حلال :

که در طرف نقش جهان است آنرا شاه عباس کوچک به نام خود ساخت برای آن آنرا کاروانسرای حلال نام کردند که شاه عباس از زر حلال آن کاروانسرا را ساخت و فرمود که خوراک و پوشاک شاه از کرایه آن کاروانسرا بود در این کاروانسرا سوداگران رومی می‌باشند و متاع ایشان کاغذ و فروش نقره است .

کاروانسرای دختر شاه عباس :

که زن میرزا عبدالعظیم بود در پشت بازار مسگران است در آن کاروانسرا سوداگران قزاق می‌باشند و متاع ایشان کنیز و غلام است از گرجی و اروس در آن کاروانسرا خرید و فروش می‌شود و در هیچ کاروانسرائی دیگری کنیز و غلام از سیاه و سفید نفروشد حکم شاه چنین است .

کاروانسرای خراسانیان :

در آخر بازار رنگرزان است و دو کاروانسرا است یکی قدیمی و دیگری در زمان شاه عباس کوچک ساخته است و متاع سوداگران خراسان پوست بخارائی و نمده مشهدی و ترنجبین و آلوی بخارائی و جاجیم و قالی خراسانی و شیرخشت خراسان در آن کاروانسرا خرید و فروخت می‌شود .

کاروانسرای خوانساریان :

که در بازار درودگران واقع است و سوداگران خوانسار در آن کاروانسرا فرود می‌آیند و متاع ایشان خشکه‌بار است مثل زردآلوی خشک مویز خشک که آنرا قیصی گویند دیگر سیب بزرگ سرخ که آنرا سیب خوانسار گویند و گلابی‌های سبز رنگ که آنرا آبدندان خوانساری گویند و میپخت آنست که شیره انگور را می‌گیرند و در دیگ می‌جوشانند تا آنکه خوب غلیظ شود آرد می‌ریزند و آنقدر می‌جوشانند که به طریق پالوده می‌شود و آنرا پاره‌پاره کرده در آفتاب می‌گذارند خشک شود و بعضی مغز بادام و مغز گردو داخل آن می‌کنند و آنرا میپخت بادامی و گردویی می‌گویند دیگر گلابی شیرین را دو پاره می‌کنند و در آن مغز گردو می‌ریزند و می‌گذارند خشک شود آنرا سر کلاغ (؟) می‌گویند و سوداگران خوانسار همین متاع دارند .

کاروانسرائی :

در اول بازار لوفان واقع است که به کاروانسرای ... مشهور است در زمان شاه عباس بزرگ رومیان در آنجا بار می‌انداختند چون شاه عباس ثانی کاروانسرای حلال را ساخت رومیان و سوداگران روم در کاروانسرای حلال بار می‌انداختند .

کاروانسرای علیقلی خان :

که در بازار علاقه‌بندان است و در آن کاروانسرا هندویان می‌نشینند و پارچه می‌فروشند مسلمان در آن بازار و کاروانسرا نیست و پارچه‌های خوب در آنجا پیدا می‌شود .

کاروانسرای خواجه محرم :

لله شاه صفی که در نزدیک خانه و لندیس است و در آن کاروانسرا یزدیان فرود آمده و متاع ایشان مانند انار - انجیر - گلاب در آن کاروانسرا فروخته می‌شود .

کاروانسرای یاربایا :

که هندویان در آنجا هستند .

کاروانسرای مستوفی سابق :

در نزدیک پای منار کله‌است و در آن کاروانسرا هندوهای مالدارند و بیشتر سوداگرند و متاع می‌خرند و در شهرهای

دیگر می‌فروشند .

کاروانسرای ساروتقی :

که در پای منار کله است و در آنجا چیت‌گران کار می‌کنند .

کاروانسرای درگزنیان :

که در فصل بهار ماست از درگزین می‌آورند .

کاروانسرای لاریان :

که در پشت قیصریه است و در آن کاروانسرا بندگان
عطار دکان دارند .

کاروانسرای یزدیان :

در آن کاروانسرا بیشتر بزازان دولتمند حجره دارند و
متاعهای خوب از زربفت و هر جنس پارچه که خواهند در
آن کاروانسرا پیدا می‌شود .

کاروانسرای کاشیان :

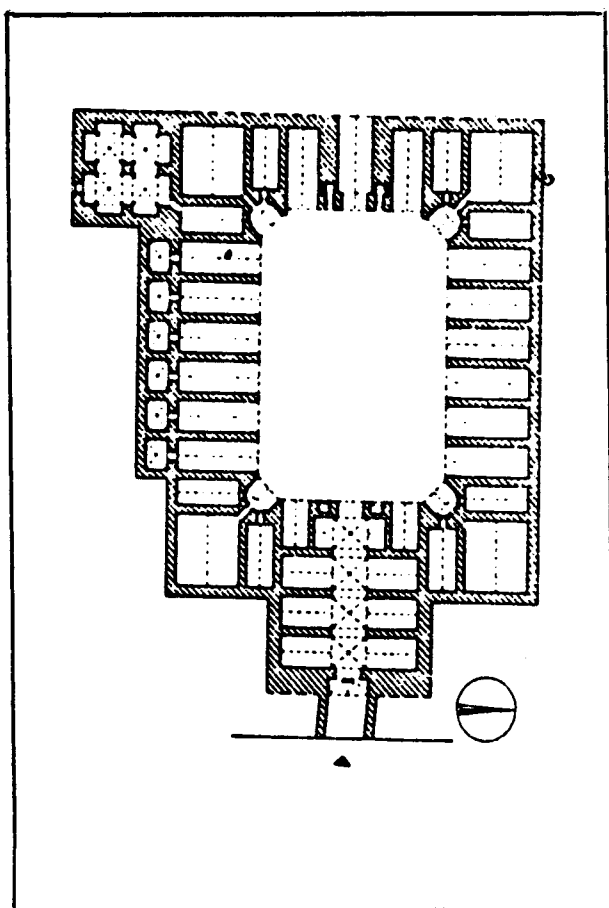
شامل دو کاروانسرا است یکی کاشیان کهنه و دیگری
کاشیان نو که نزدیک خانه انگلیس است این هر دو کاروانسرا
متاع کاشان از زربفت . . . و غیره خرید و فروش می‌شود .

کاروانسرای مسگران :

در نزدیک بازار مسگران در پشت دارالشفاء که بیماران
دیوانه می‌باشند واقع است .

کاروانسرای بازار سراجان :

که مردم یزد متاع خود را می‌اندازند و متاع آنها آستر
یزدی و انجیر یزدی می‌باشد .

کاروانسرای جارجی باشی

کاروانسرای زمان بیک ناظر :

که . . . واقع است و در آن کاروانسرا از هر جنس که از
. . . می‌آید وجود دارد .

کاروانسرای ابرقوئیان :

که کوزه و پیاله کار ابرقوئه خرید و فروش می‌شود .